

K HISTORII VZNIKU STÁTNÍHO ZDRAVOTNÍHO ÚSTAVU V PRAZE

THE HISTORY OF THE ESTABLISHMENT OF THE NATIONAL INSTITUTE OF PUBLIC HEALTH, PRAGUE

JAROSLAV KRÍŽ, RENATA BERANOVÁ

SOUHRN

Státní zdravotní ústav v Praze vznikl po skončení první světové války na základě přesvědčení politické reprezentace nového Československa a významných odborníků ve zdravotnictví, že republika potřebuje moderní instituci, která by účinně přispěla k boji s infekcemi a zaváděla nové přístupy v oborech hygieny a sociálního lékařství. Významnou okolností byla ochota Rockefellerovy nadace podílet se na výstavbě ústavu materiálně i koncepčně. Ústav byl slavnostně otevřen 5. listopadu 1925.

Klíčová slova: historie, otevření Státního zdravotního ústavu v Praze

SUMMARY

The National Institute of Public Health in Prague, Czech Republic, was established after the World War I on the conviction of the political representatives of a new Czechoslovak state and medical experts, that the Republic needed a modern institution which would effectively contribute to the issue of communicable diseases and apply new approaches to public health and social medicine. An important factor was the good will of the Rockefeller Foundation in co-financing the foundation of the institute both materially and in terms of concept. The Institute was inaugurated on the 5th November 1925.

Key words: history, National Institute of Public Health establishment, Prague

Prvotním a naléhavým důvodem pro vznik nového ústavu pro otázky veřejného zdravotnictví v poválečném Československu byl boj proti infekčním chorobám. Předtím bylo zřízeno několik provizorií pro zajišťování léčebné a preventivní vakcinace: v roce 1918 Státní ústav pro zkoumání léčiv při Ústavu pro farmakologii a farmakognozii Lékařské fakulty Univerzity Karlovy, v r. 1919 Pasteurův ústav pro výrobu očkovací látky proti vzteklině při Bakteriologicko-sérologickém ústavu Lékařské fakulty Karlovy univerzity s lůžkovou částí v pražské vinohradské nemocnici a Státní ústav pro přípravu humánních a veterinárních sér v Hranicích na Moravě, který ale brzy zanikl (2). Dále existoval Hygienický ústav České lékařské fakulty tehdejší Karlo-Ferdinandovy University v Praze, dnešní Ústav hygieny a epidemiologie 1. LF UK, nejstarší česká instituce zabývající se problematikou veřejného zdravotnictví.

První představy o instituci, která by pokryla akutní potřeby zdravotnictví a měla navíc široký, moderní rozsah péče o veřejné zdraví, se objevily nedlouho po vzniku ČSR. Jeden z návrhů přednesl na prvním československém sociálně lékařském sjezdu v červnu 1919 pražský městský fyzik Ladislav Prokop Procházka, budoucí ministr zdravotnictví. S dalšími přišli někteří vysokoškolské profesoři a lékaři ze státní zdravotní správy a současně se hledaly prostředky na vybudování nové instituce. Po válce jich nebylo nazbyt a padl návrh na

jednání s Rockefellerovou nadací, která měla snahu pomoci poválečné Evropě, měla prostředky i koncepci kvalitativně nových institucí veřejného zdravotnictví.

První úspěšná jednání s pařížskou centrálou nadace měla v dubnu a květnu 1919 dcera prezidenta Alice Masaryková a už v červnu přijel do Prahy reprezentant nadace, profesor hygieny a plukovník americké armády Selskar M. Gunn. Jednal s ním dr. František Hamza, sekční šéf na Ministerstvu veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy (MVZTV), významný představitel tehdejšího sociálního lékařství. Prvním výsledkem mise prof. Gunna byla stáž vybraných mladých českých lékařů Zdeňka Bernarda, Karla Drimla, Jaroslava Hůlky a Hynka Pelce v USA. Prohloubili zde své znalosti o veřejném zdravotnictví a pozitivně ovlivnili názory nadace na pomoc Československu. Pelc na poradě nadace v USA koncem r. 1919 prohlásil, že Československo má dost sil, aby překonalo ekonomické potíže, ale zahraniční pomoc může vývoj urychlit. Upozornil na vlastní plány československých odborníků, které by se měly při jednání o pomoci respektovat.

29. ledna 1920 Národní shromáždění uložilo vládě založit „státní zdravotní ústav“. Byla k tomu ustavena zvláštní komise při státní zdravotní radě, kterou vedl dr. Kulhavý a jejímiž členy byli významní představitelé lékařské vědy, profesoři Jaroslav Hlava, Gustav Kabrhel, Ivan Honl, Kamil Lhoták, Josef Pelnář, Ladislav

Obr. 1: Na dobové fotografii je laboratoř v oddělení vakcín v budově č. 3, které začalo pracovat v novém Státním zdravotním ústavu jako první. Laboratoř byla vybavena velmi racionálně a na vysoké technické úrovni. (Foto z archivu SZÚ).

Syllaba a Stanislav Růžička. V září 1920 přijel do Prahy za ministrem zdravotnictví Procházkou reprezentant Mezinárodního zdravotního úřadu Rockefellerovy nadace Frederick F. Russell a Procházka ho informoval o návrhu na velký centrální zdravotní ústav s preventivním zaměřením (2). Měl se skládat z 11 oddělení, která by vyráběla séra a očkovací látky včetně prostředků na léčení vztekliny, kontrolovala je, prováděla bakteriologickou diagnostiku, výzkum hlavních problémů v hygieně a zajišťovala další vzdělávání lékařů ve státní zdravotní správě. Oddělení pro bakteriologickou diagnostiku mělo mít pobočky v Brně, Bratislavě a Košicích a později v dalších městech a okresech. V takové šíři se však myšlenka v první ČSR neuskutečnila.

Jednání s Rockefellerovou nadací byla úspěšná a počátkem listopadu 1920 se rozhodlo, že ústav bude vybudován v Praze, na pozemcích vedle vinohradské nemocnice. V první polovině prosince 1920 pak na ministerstvu zdravotnictví proběhly čtyři porady za účasti ministra, prof. Gunna z Rockefellerovy nadace a profesorů UK Jaroslava Hlavy, Ivana Honla, Gustava Kabrhela (hygienický ústav české lékařské fakulty), Oskara Baily (hygienický ústav Německé univerzity), Kamila Lhotáka (ústav pro zkoumání léčiv) a prof. Kučery z Masarykovy univerzity v Brně. Dohodli se, že ústav má být „institute samostatná, určená účelům veřejné zdravotní správy a odborně vědecká“. V lednu 1921 byl předběžný návrh na zřízení ústavu zaslán Rockefellerově nadaci.

Prvním oficiálním dokumentem o uspořádání Státního zdravotního ústavu byl dopis prezidia MVZTV ze dne 17. ledna 1921, podepsaný ministrem Procházkou a zasláný představiteli Rockefellerovy nadace plukovní-

ku Fredericku F. Russellovi do Paříže. Ústav měla tvořit „různá oddělení pod jednou správou“: 1. Pasteurův ústav pro očkování proti vzteklině; 2. Stanice pro výrobu vakcíny proti neštovicím; 3. Sérologický ústav; 4. Ústav pro bakteriologickou diagnostiku s pobočkami v celé republice; 5. Ústav pro potravinářskou inspekci s pobočkami v Brně a Bratislavě; 6. Ústav hygieny s odděleními pro: a) školní hygienu a lékařské prohlídky školních dětí, b) pro experimentální psychologii, c) pro výživu, d) pro dodávku vody a její ochranu, e) odstraňování odpadu, f) technologické otázky, g) průmyslovou hygienu, h) bydlení, i) výchovu zdravotních úředníků; 7. Ústav pro kontrolu léčiv.

V první polovině roku 1921 oficiální jednání úspěšně pokračovala a v dubnu ministr Procházka prosadil na zasedání ministerské rady text memoranda o dohodě mezi ministerstvem zdravotnictví a Rockefellerovou nadací o financování výstavby SZÚ, které 12. července 1921 podepsali ministr Ladislav P. Procházka a za nadaci George E. Vincent. Nadace měla poskytnout na výstavbu 26 984 600 Kč, státní rozpočet ČSR tehdy činil 23 471 700 Kč.

V listopadu 1921 byla při prezidiu MVZTV zřízena Výkonná kancelář pro vybudování Státního zdravotního ústavu a jmenován poradní sbor. Kancelář měla vypracovat návrh definitivního provozu z programového, stavebního a administrativního hlediska. Jejím přednostou se stal prof. Kučera a nejbližším spolupracovníkem dr. Bohumil Feierabend. Dobře se doplňovali; Kučera měl výtečný přehled o evropské hygieně a Feierabend o státech v cizině, o nových trendech preventivní medicíny v Americe a Anglii. Kancelář byla ve stálém kontaktu s profesorem Gunnem, který byl

v té době na ministerstvu zdravotnictví a tělesné výchovy stálým poradcem pro zřízení Státního zdravotního ústavu.

Do poradního sboru byli jmenováni významní činitelé ministerstva a univerzitní profesori Hlava, Kabrhel a Bail. Už na první schůzi, která se konala 5. listopadu 1921, profesor Kučera přednesl návrh na uspořádání a náplň práce ústavu a navrhl pro něj název Státní zdravotní ústav republiky Československé. Ústav měl být „praktickou odbornou částí ministerstva veřejného zdravotnictví“ a měl „řešit praktické úkoly veřejného zdravotnictví na vědeckém základě, konat vyšetřování nutná pro hygienickou kontrolu, vyrábět očkovací látky a léčivá séra, vydávat posudky o rozmanitých hygienických zařízeních a dávat v tomto směru vlastní návrhy, konat samostatná vědecká bádání a vychovávat lékařské a jiné hygienické odborníky a pomocné síly (potravinové dozorce, dezinfektory aj.) pro veřejnou zdravotní službu“. V dalších letech se náplň a organizace ústavu jen upřesňovaly a rozvíjely, někdy i za konfliktních okolností.

Vznik a koncepce Státního zdravotního ústavu nebyly dílem jedné osobnosti nebo jedné skupiny odborníků, ale výsledkem široké domácí diskuse, mezinárodních kontaktů, vývoje veřejného zdravotnictví v zahraničí a specifických podmínek v poválečném Československu. Zvláště významnou roli sehráli ministr zdravotnictví dr. Procházka a prof. Kučera se svými mladými spolupracovníky. Etapa hledání profilu ústavu a jeho postavení ve zdravotnictví skončila 12. října 1925, kdy Ústavodárné národní shromáždění přijalo zákon č. 218/1925 Sb. o zřízení, působnosti a organizaci Státního zdravotního ústavu republiky Československé (1).

Ústav byl slavnostně otevřen 5. listopadu 1925 a v projevu při té příležitosti řekl tehdejší ministr zdravotnictví Jan Šrámek, že „...novým ústavem dostává se správě zdravotní důležitého doplnění, dostává se jí nástroje, prostředníka i rádce, který bude jí pomocníkem v aplikaci a vyhledávání vědeckých poznatků hy-

gienických k účelům praxe životní, k dobru obyvatelstva“. Ministr pak poděkoval Rockefellerově nadaci, která významně přispěla k vybudování ústavu v duchu svého hesla „pro blaho veškerého lidstva“.

Provoz se v ústavu začal připravovat už před slavnostním zahájením. V září přišlo do oddělení pro výrobu sér a očkovacích látek 18 pracovníků s vedoucím dr. Feierabendem z Hlavova ústavu v Praze na Albertově a ještě o dva roky dřív se začalo s imunizací koní pro výrobu terapeutických sér ve statku Dolní Stromky, který stál přibližně v místech dnešní hlavní budovy č. 11. Těžkosti působil nedostatek personálu. Ministerstvo financí uvolňovalo pro ústav jen skromné mzdové prostředky, protože očekávalo, že pracovní místa budou financována přesunem pracovníků uvnitř resortu zdravotnictví. Prof. Kučera, první ředitel ústavu, označil situaci za katastrofální a žádal ministerstvo zdravotnictví o okamžitou nápravu. Po vynikajícím úspěchu, kterým byla politická vůle zřídit ústav, dát mu moderní koncepci a zajistit výstavbu, přišly všední dny s mnoha problémy, které bylo třeba překonat.

LITERATURA

1. Kříž J, Beranová R. Historie Státního zdravotního ústavu v Praze. Acta Hyg Epidemiol Microbiol. 2005;zvl. číslo.
2. Niklíček L, Šimberská R. Rockefellerova nadace a založení Státního zdravotního ústavu republiky Československé. Dějiny věd a techniky. 1991;24(3):129-45.

Došlo do redakce: 1. 4. 2010

Přijato k tisku: 26. 4. 2010

*Doc. MUDr. Jaroslav Kříž
Choceradská 31
141 00 Praha 4
E-mail: jarkriz@volny.cz*